

misékről és a titkok kiosztásának napjáról. Évente egyszer, Rózsafüzér ünnepén társulati gyűlést, közgyűlést tartottak. A társulati miséken és a tagok temetésén a földész társulathoz hasonlóan az olvasós asszonyok is fáklýztak. Búcsújáráson és körmeneteken saját zászlaik alatt vonultak fel. A társulat tagjai saját pénztáruk terhére segítették a Szent József-templomot. 1942-ben 5–6. osztályos elemista lányokból szervezték meg a társulat gyermektagozatát. A társulat ma is a helyi közösség legaktívabb részese.

A kötet tudományos, ugyanakkor stílusa közérthető, ezáltal nem csak a témával foglalkozó kutatók, hanem a helytörténet, a vallási társulatok iránt érdeklődők számára is tanulságos, érdekes olvasmány.

(*Járolai József: A gyulai Magyar Földész és a német Rózsafüzér Társulat jegyzőkönyvei. Devotio Hungarorum. Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2021. 300 oldal*)

Glässerné Nagyillés Anikó

LELETMENTÉS SÁROSBAN

Domonkos László valami egészen különös feladatra vállalkozott, amikor eltökélte, hogy leletmentést végez a történelmi ország peremvidékein, vagy a középkorban még színmagyar lakosságú, de az évszázadok során Atlantiszként elsüllyedt magyar vidékeken. A Trianonban elszakított magyar nemzetrészek, szórványvidékek múltját és mai állapotát feldolgozó könyvsorozat ötödik darabja jelent meg a közelmúltban, mely a történelmi Sáros megyét mutatja be.

A különleges hangulatú Sáros vármegye jelentős szerepet játszott az ország történetében. A honfoglalást követően tisztán magyarlakta vidékre II. Géza uralkodása idején érkeztek először idegen telepések, németek. A tatárjárás pusztítása nyomán igen megfogyatkozott a magyarok lélekszá-

ma, és helyükre egyre nagyobb tömegben érkeztek különféle szláv népek. A Tarca és a Szekcső folyók völgyei azonban még a középkorban és az újkor elején is a magyar nyelvterület szerves részét alkották, jóllehet a megye ekkor már tarka etnikai képet mutatott. Sáros megye északi határa egyben az ezeréves lengyel országhatár is volt, ahonnan sokan telepedtek át. A hegyvidéki részekben szlovákok, ruszinok és lengyelek, a városokban inkább németek és magyarok éltek.

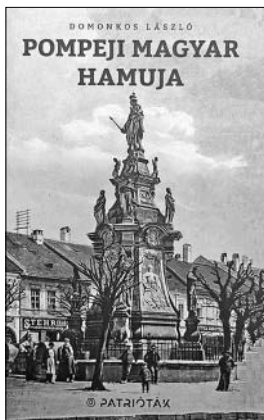
Utazók leírásából tudjuk, hogy a XVII. században a Tarca völgye egészen Kisszebenig még színmagyar vidék volt, elsősorban református, evangélikus gyülekezetekkel, iskolákkal, magas színvonalú kulturális étellel. A német szülők a nagysárosi gimnáziumba küldték magyar szóra gyermekeiket. Az 1667-ben alapított, de iskolaként már 1531-től meglévő eperjesi evangélikus kollégium országos hírnévre tett szert.

A szabadságharcok, járványok és az erőszakos ellenreformáció folyamatosan gyengítette a magyarság lélekszámát, amivel párhuzamosan egyre nőtt a beköltöző szláv lakosság. Mindez odáig vezetett, hogy a XVIII. század második felére a magyar néptalaj a falvakban gyakorlatilag megszűnt. A XIX. századot mindössze két helyen élte meg a falusi magyar lakosság, az Eperjes közelében lévő Szedikerten és a Kisszebenel szomszédos Orkután. Ez utóbbi helyen maradt fenn legtovább a magyar szó, feltehetően a XIX. század derekáig. A lakosság nemzedékről nemzedékre szinte észrevétlenül cserélte fel anyanyelvét a többségi szlovák nyelvre. A XIX. század utolsó évtizedében Sáros megye lakosságának kétharmada volt szlovák, 27%-a ruszin, 7%-a német és mindössze 3%-a magyar. A századforduló környékén ugyan elindult egy ellentétes folyamat, a szlovákság aránya természetes elmagyarosodása következtében 1910-re 60% alá csökkent, miközben a magyarság lélekszáma 10%-ra nőtt, de mindezt megakasztotta a hamarosan bekövetkező uralomvál-

tás. A városok azonban őrizték jelentős magyar jellegüket. Az első világháború előtt a 16 ezres Eperjes lakossága 49%-os relatív magyar többséget mutatott, míg Bártfán és Kisszebenben a magyarok a lakosság mintegy egyharmadát alkották.

A szerző könyve elején látéletet vesz fel a történeti Sáros múltjáról, lakóiról, történelmi, művelődéstörténeti szerepéről. Mint írja: „A történeti Sáros megye az örök-egy Magyarország azon tájainak egyike, amely – a Szerémséghez, Fiuméhoz, Arad-Hegyaljához vagy éppen a szomszédos Szepességhez hasonlóan – Atlantisz és Pompeji egyszerre: a feledés és az idegenek elemek hamujával beborítva süllyedt alá a mélybe.”

Bár a falvak magyar népe lassan elenyészett, a városok, Eperjes, Bártfa, Kisszeben és a megye névadó városa, Nagysáros szabad királyi városként az Anjou-házi királyaink idejétől kezdve látványos fejlődésnek indultak, a felvirágzás elsősorban a hegyaljai bor kereskedelmének volt köszönhető. E települések szellemi és anyagi gazdagságuk teljét éppen akkoriban érték el, amikor az ország legnagyobb részét a török uralta, és az állandó háborúskodások miatt az csaknem szakadatlanul lángokban állt. A felső-magyarországi városok így megőrizhették a gótikus és reneszánsz építőművészet, a szobrászat, a festészet és az ötvösművészet kincseit. Ezzel együtt a városiasodás sajátos felvidéki változatának megannyi vonását is konzerválták, ami alapvető hatást gyakorolt az itt született emberek gondolkodásmódjára, lelki-szellemi habitusára. Cs. Szabó László szerint a felvidéki ember „városias hajlama, nyílt szelleme, kézműves finomsága mindig igényt tartott a magas életformára, szép otthonra, jó könyvekre, nemes tárgyra”. Ezek a magyarok „született gyűjtők”. Eperjesről való Fejérváry Gábor

archeológus, országos hírű régiséggyűjtő és Divald Kornél művészettörténész, muzeológus, a „szentek fuvarosa”. De Felvidéken születtek úttörő régészeink, Rómer Flóris, Henszlmann Imre, Pulszky Ferenc is. A Felvidék adta a legpallérozottabb magyar prózát, Pázmánytól Mikszáthon át Máraiig és Dobos Lászlóig.

Sáros megye mint a Rákócziak földje, Thököly kuruc felkelésének fészke, élen járt a magyar szabadságküzdelmekben is. Bosszúból 1687-ben Eperjesen, a „hűtlen város”-ban állította fel Caraffa tábornok vérpadját, és hamis vádak alapján fogott perbe, megkínóztatott, majd kivégeztetett 24 vagyonos, köztisztületben álló nemest és polgárt. Sáros megye főispánja volt II. Rákóczi Ferenc, akit 1701-ben a császáriak a nagysárosi várkastélyból hurcoltak fogdába.

A XIX. század első évtizedeiben a nemzeti gondolat az eperjesi evangélikus kollégium hazafias szellemű ifjúsága körében talált lelkes és nagyszámú követőre. Ehhez hasonló pezsgő, eleven ifjúsági élet talán sehol másutt nem volt az országban. Kossuth Lajos három tanéven át volt joghallgató a városban. Itt tanult Eötvös József, Pulszky Ferenc, Görgei Artúr, Desseffy Arisztid, Irányi Dániel, Vachot Imre és Sándor, Trefort Ágoston. 1828-ban megalakult a Magyar Társaság, mely a következő években országos hírnévre tett szert. Megfordult körükben Petőfi Sándor és Tompa Mihály, akik 1845-ben Kerényi Frigyesselel költsői versenyt rendeztek eperjesi tartózkodásuk során. Ennek emlékére később emlékművet állítottak a Vilecz-hegyen.

A szerző megidézi a Sáros szellemét legjobban megragadó szerzőket, közülük Gömör Jánosnak, az eperjesi evangélikus gimnázium utolsó magyar igazgatójának

az 1930-as években leírt mondatait találja a legkifejezőbbnek: *„Sáros századokon át sajtáságos kis világ volt, amelyről ma Mikszáth Kálmán svihákjai után torzképet alkot az, aki sohasem élt Sárosban. Valójában azonban ez az ősi föld kultúrterület, éspe dig olyan egyéni vonásokkal, amelyekhez foghatót Szlovenszkóban keveset találunk. Szlovák, lengyel, ruszin, német és magyarlakta föld volt ez. Békességben, egymás megbecsülésében élt együtt ez a sokféle nép a letűnt századokban. E népek közül mindegyik fönmaradt, csak a magyar tűnt el a falvakból, sőt csaknem egészen a városokból is. [...] A magyarnak van ehhez legalábbis annyi jussa, mint más itt élő népnek.”*

Domonkos László e gondolatok nyomán indul el utazására Sáros legdélibb falujából, Hernádtihanyból, helyrebillentve az igazságot egy 1939-es magyarellenés határincidens szabadságvágyként megörökítő szlovák emléktábla kapcsán, majd egy *„letűnt kor”* két romosodó kastélyát bemutatva felteszi a kérdést: vannak-e itt még magyarok? Errefelé bizony leginkább csak a temetőben találják meg őket, az egyre jobban elszlovákosodó régi sírfeliratokat böngészve.

Eperjes a XVII. században lett a megye székhelye, ekkoriban *„Kis Bécs”*-nek vagy *„Kis Lipcsé”*-nek is nevezték a virágzó gazdasági életű várost, melyet kulturális, művelődési élete, iskolái miatt a *„Tarca-parti Athén”*-ként is emlegettek. Mi maradt meg mára a város magyar múltjából? A számvetés eredménye lesújtó. A főutcán a Caraffa-emléktáblán kívül mindössze két muzeális értékű magyar felirat látható, egyik a Berger-szálloda nevében, a másik a görögkatolikus püspökség homlokzatán, lassan az is elkopik. A száz évvel ezelőtti relatív magyar többség mára 128 főre zsugorodott, akiknek sem iskolájuk, sem anyanyelvű istentiszteleti lehetőségük nincs. Magyar szót itt nem lehet hallani.

Az író – bár a magyar nyelvvel meg sem próbálkozott – általában gyanakvó gorombaság, kelletlenség, udvariatlanság fogadta,

legjobb esetben a nem túlságosan jóindulatú közöny. A városról készült ismertető kiadványok igyekeznek elhallgatni a magyar múltat és meghamisítják a történelmi tényeket, például a mai etnikai állapotokat vetítik vissza a múltba. A város környékén felkeresi a Vilecz-hegyi emlékművet, az egykori sóvári sófőzőüzemet és Ceméte-fürdőt, ahol Petőfi hársfáját néhány éve döntötte ki a szélvihar.

A jernyei temetőben nyugszik egyik legkiválóbb festőnk, Szinyei Merse Pál. Egykori klasszicista kúriájában ma kis falusi bár (kocsma) üzemel, ahol különös módon, de mégis őrzik emlékét, a zenegép közelében áll a magyar Művelődési Minisztérium által felállított kétnyelvű emléktábla, míg a falon bekeretezve Szinyei-reprodukciók lógnak. A bárpultos a legnagyobb természetességgel emlegeti ősei egykori magyar eredetét.

Az 1849. februári branyiszkói csata eredeti emlékművét a közeli Korotnok falu temetőjében lehet megtalálni, bár feliratát már csak nehezen lehet kislabizálni. A közelmúltban került elő egy másik, elásott 1848/49-es emlékmű a Héthárs és a szomszédos Roskovány határában. A település vezetője ígéretet tett, hogy központi helyet biztosít az emlékműnek, felújítása után. Mindez némi bizakodással tölthet el bennünket. További korabeli emlékhely Sárosban az aradi vértanú, Desseffy Arisztid margonyai sírboltja, ahol október 6-án rendszeresen tartanak megemlékezést. A szerző azonban szomorú megállapítást tesz: a résztvevők száma alapján szép költői túlzás a szlovákiai magyarság zarándokhelyének nevezni a margonyai kriptát. A kápolna bejáratán lévő lakatot óriási pókháló szövi be, az ünnepi alkalmon kívül tehát nem sokat nyitogathatják.

Az író ellátogat a magyar alkímia egykori városába, Bártfára, Csontváry Kosztka Tivadar szülőházához Kisszebenbe, Berzevicére és az egykori megyeszékhelyre, Nagysárosra, ahol a Rákóczi-kastélyt már

hiába keressük, helyén futballpálya létesült. A várkastély ugyanis a második világháborúban megsérült, a berendezkedő kommunista hatalom pedig jobbnak látta mielőbb eltüntetni. Zboró ellenben pozitív példa lehet, a templom előtt Rákóczi fejedelem életnagyságú szobra fogadja a látogatót.

A maroknyi magyarság talán utolsó képviselői az Osztopáteken élő Bánó család, akiknek sorsa hűen tükrözi a felvidéki magyarság huszadik századi megpróbáltatásait. Az elmúlt fél évszázad nagyon is megtette hatását, magyarok csak mutatóban maradtak Sáros megyében, „*kevés kivételtől eltekintve vagy elmentek, vagy beadták a derekukat*” – olvassuk a könyvből.

Végezetül engedtessek meg egy személyes vallomást. Nagyszüleim Sáros megyében születtek, a rokonság Eperjesen lakott, így én is sokszor látogattam ezt a szép vidéket. A család egy része Magyarországra került, más része ott maradt. Utjaim során tapasztaltam, hogy az eltelt több mint fél

évszázad alatt a magyar szó hogyan adta át helyét – egyre gyorsuló ütemben – a többségi nyelvnek, a város utcáin, templomaiban és a családi életben is. Ma az ott élő dedunokák egyike sem beszéli ősei nyelvét. A temetők, sírok is lassan átalakulnak, a régi magyar sírfeliratok ritkulnak, de még feltehetőek, és némán őrzik a múltat...

Domonkos László sárosi helyzetjelentése nem vidám olvasmány, de igen fontos híradás pusztuló végeinkről, Trianonban elragadott tájaink egyikéről. Sárosban eltűnt egy közel ezeréves, sajtóságos, bájos magyar világ, mely íróink, költőink sokaságát ihlette meg. Ez a könyv emléket állít ennek az eltűnt világnak. És az emlékeket sohasem lehet elvenni. A kötetet régi képeslapok és napjaink valóságát bemutató színes fotók gazdagítják.

(*Domonkos László: Pompeji magyar halmuja. Sáros megyei leletmentő. Patrióták, Budapest, 2021. 260 oldal*)

Udvarhelyi Nándor

HÍREK

L. Simon László a Nemzeti Múzeum új főigazgatója. Július 31-től öt esztendőn keresztül L. Simon László leköszönő országgyűlési képviselő, a múzeumi integráció előkészítéséért felelős miniszteri biztos tölti be a Nemzeti Múzeum főigazgatói posztját. Terveiről az alábbiakat mondta el egy interjúban: „[...] *A jelentős múlt ellenére ráfér a frissítés az intézményre. Számos dologhoz hozzá kell nyúlni, fizikai értelemben is. Az épületet harminc éve újjátották fel legutóbb, ezért mindenképpen javítanunk kell a munkakörülményeken. Döbbenetes állapotok között és rendkívül alacsony fizetések mellett dolgoznak a kollégáim: még a kiállítótérek nagy részében sincs klíma, miközben világraszóló műtárgyakat szeretnének bemutatni. A múzeumkert csodaszépen megújult, de aki belép a főbejáraton, az a hetvenes évek világával találja szemben magát. Friss, korszerű vizuális belsőre van szükség, s ez jól összeilleszthető lehet a klasszicista épület patinájával. Miközben a nyilvánosság felé mutatott arcunkon változtatnunk kell, az a törekvésem, hogy az újító elképzelések ne árnyékolják be a múzeum történeti, tudományos és kulturális értékét. Tévednek, akik azt jósolták, hogy a megcsontosodott intézményrendszer konzervatív szakembereivel nem tudok kijönni. Jó partnerek lesznek az itt dolgozó kollégák. Csupa olyan emberrel találkoztam, aki rajongásig szereti a munkáját és az intézményt. Tehát nem ellenükben, éppen velük és az ő érdekükben fogjuk megvalósítani a terveimet. [...]*” (Ditzendy Attila: Frissíteni a nemzet múzeumát. Magyar Nemzet, 2021. aug. 23.)